

Summary

The article (on the basis of archival sources) discusses the role of ethnical representatives in insurgent movement of the population of the South of Ukraine. It is ascertained, that the factor of national minorities participation in insurgent movement is a little-studied stage of Ukrainian history.

О. С. Ядловська

СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Дослідження історії Української державності періоду Центральної Ради прискіплює розглянути в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. З іншого боку, аспект участі у державотворчих процесах представників (або груп) національних меншин репрезентовано не так широко. В даній статті автор має на меті висвітлити питання представництва національних меншин, зокрема євреїв, в органах державної влади за доби Центральної Ради, а також розглянути ставлення самих євреїв до державних перетворень та співпраці їх з різними політичними силами зазначеного періоду. Актуальність проблеми полягає в можливості проаналізувати місце екстериторіального народу у керуванні країною проживання та проблеми „не розчинення” в титульній нації.

У березні 1917 р., після створення Центральної Ради під керівництвом М.Грушевського, ставлення до єврейського населення різко змінилось в позитивний бік. У Києві під час демонстрації, влаштованої єврейськими організаціями, коли процесія наблизилася до будинку Центральної Ради, на балконі був вивішений прапор з магендовидом, а міська капела підхопила Хатикву. Керівники українських організацій Бердичева також вітали єврейську демонстрацію. В уряді України з'явився міністр з єврейських справ. Цю посаду займали М.Зильберфарб, В.Лацькой, А.Ревуцький, І.Червоний, С.Гольденман був міністром праці, а А.Марголін – послом УНР в Лондоні. Південний комітет Бунда звернувся до своїх місцевих організацій із закликом “самим рішучим образом відмежуватися від більшовицької диктатури” [1, с.2]. Бунд і ще чотири єврейські партії мали своїх депутатів у Малій Раді, єврейські бороховські клуби діяли в ряді міст країни.

20 листопада 1917 р. Центральна Рада у своєму III Універсалі надала національно-персональну автономію національним меншостям України, що ще перебувала в складі Російської держави [2, с.2]. Коли 28 квітня Рада прийняла “Конституцію Української Республіки”, закон про національно-персональну автономію ввійшов до неї як восьма глава. В.Винниченко, описуючи чотири роки історії української революції, відзначав, що на відміну від національних партій, що протидіяли українській справі, єврейські організації визнали Центральну Раду як законодавчий орган і брали участь у його роботі як рівні серед рівних. У своєму невеликому вступі до однієї з постанов “Поалей Ціон” він писав, що євреї прийняли незалежність України як щось природне і неминуче, послідовно визнали себе громадянами цієї держави [3, с.40].

Проте, важка спадщина минулого, що виявлялася в атмосфері підозрілості і недовіри між українцями і євреями, згодом переросла в трагічні події. Ряд проєктів депутати від українські партії в Раді готували, не радячись із представниками національних меншостей. Коли такі проєкти вносилися в Раду, неукраїнські партії ставилися перед фактом і починали гарячково формувати своє, часом негативне відношення до них. Так було при голосуванні за III Універсал, що проголошував 20 листопада 1917 р. створення Української Народної Республіки в рамках Російської федерації. Євреї-депутати, що представляли російські партії і Бунд, проголосували проти. Інші єврейські партії утрималися, а сіоністи взагалі не з'явилися на засідання. Що стосується відношення єврейських партій до більшовиків, то воно також було неоднозначним. Три з них - Бунд, Об'єднані єврейські соціалісти і “Поалей Ціон” схилилися до співробітництва з ними - вони здавалися їм виразниками соціальної справедливості і революційної активності. Вплив більшовиків особливо підсилювався, коли вони стали правлячою силою в Росії. Однак переважна більшість членів єврейських організацій виявляло прихильність до меншовиків і ліберальних партій. Український історик І.Ф.Курас писав: “Революційні події 1917-1918 р. і насамперед українська національно-демократична революція переборолі відособленість єврейства, залучили єврейську інтелігенцію до найважливіших сфер громадського життя. Більшовики, у порівнянні з іншими політичними силами, змушені були в значно більшому ступені спиратися на єврейську інтелігенцію, оскільки й українська і російська інтелігенція в цілому вороже відносилися до радянської влади. З іншого боку, демагогічні гасла комуністів у національному питанні, не завжди зважена політика і практика українських урядів у відношенні єврейства, відвертий антисемітизм білого руху, відсутність твердоті владі і поширення внаслідок цього погромів залучали єврейську інтелігенцію до більшовиків” [4, с.3].

Першим віце-секретарем з єврейських справ був М.Зильберфарб [5, арк.31]. Пізніше ця посада стала називатися “генеральний секретар”, а потім – “міністр з єврейських справ”. В обов'язки Зильберфарба входив захист євреїв від будь-яких юридичних обмежень їхніх цивільних прав,

організація на демократичній основі національного життя євреїв для задоволення їхніх духовних потреб. Жодне рішення, постанова або закон не мали сили у відношенні євреїв без його підпису.

Найпершим обов'язком віце-секретаря була розробка Статуту єврейської національної автономії, який потім потрібно було представити Єврейським національним зборам - єдиному національному органу, що відав питаннями автономії. Її мислили як об'єднання єврейських громад, керівництво яких обирається всіма євреями даної місцевості на основі демократії. Віце-секретаріат ставив своєю задачею організацію сучасного шкільного і позашкільного утворення євреїв так, щоб воно було обов'язковим і доступним для всіх.

При віце-секретаріаті була Єврейська Національна Рада як дорадчий орган. Формально її постанови не були обов'язкові для віце-секретаря. Надалі Раді приділялася значна роль у справі відродження єврейської автономії. Віце-секретареві доводилося здійснювати законодавчу і виконавчу владу у відношенні євреїв [6, с.8].

На початку існування єврейського міністерства склад Національної Ради будувався на паритетних засадах із представників партій, що представляли євреїв України в Центральній Раді. Серед цих представників переважали соціалісти, а іншим доводилося задовольнятися положенням безпомічної меншості, аби підлаштуватися під більшість [7, с.2].

Однак у місцевих єврейських громадах перевагу нерідко одержували неосоціалістичні угруповання. Тому, коли через рік у Києві зібрався Єврейський національний з'їзд, то серед його 125 делегатів було тільки 46 соціалістів (від Бунду, об'єднаних єврейських соціалістів і "Поалей Цион"). Більшість належала до різних сіоністських партій і клерикалів з "Ахдут" ("Єдність"). Коли ж був обраний Національний Секретаріат замість колишньої Національної Ради, соціалісти відмовилися посилати туди своїх представників точно так, як раніше сіоністи бойкотували Раду.

На початку 1919 р., коли Червона армія стояла біля стін Києва, а значна частина території України опинилася під владою більшовиків, положення неукраїнських партій ускладнилося. Їхні керівники розуміли, що, підтримуючи рішення, які можуть бути сприйняті більшовиками як антисемітські, вони підставляють під удар народи, котрі вони представляють. Очевидно цим пояснюється надзвичайно обережне відношення неукраїнських партій до IV Універсалу. Депутати говорили про необхідність враховувати реальність захоплення Києва більшовиками [8, с.73] та висловлювали побоювання, що Україна, позбавлена економічної самостійності, може стати сировинним придатком і потрапити в колоніальну залежність від Австро-Угорщини і Німеччини.

Були й інші мотиви. С.Гольдельман писав, що євреї України не хотіли відокремлюватися від одновірців у Росії [3, с.45]. Заперечення проти прийняття IV Універсалу обумовили загострення відносин українських і неукраїнських партій, що поза Центральною Радою почало формувати середовище антиєврейського спрямування. У Києві уся влада була в руках військових, які успадкували антисемітські настрої російського офіцерства. Саме військові видали розпорядження про виселення з міста всіх, хто оселився в ньому після 1 січня 1915 р. Виконання цього розпорядження, що загрожувало вигнанням з Києва трьох чвертей євреїв, було зупинено Генеральним Секретаріатом з єврейських справ.

Таке вороже відношення до євреїв, мабуть, було однією з причин того, що, коли в місті спалахнуло повстання, опорним пунктом якого став завод "Арсенал", у ньому взяло участь чимало єврейських робітників і молоді. У той же час Київський обласний комітет Бунду виступив проти повстання [9, с.3]. Після його придушення почалися напади на євреїв, причому важко було відрізнити імпровізовані акції від організованих, а єврейський міністр не мав ніякої можливості їх зупинити, оскільки владу в місті зберігали військові. 16 січня міністр подав у відставку разом з усім урядом В.Винниченко.

Коли більшовики залишили Київ перед наступаючою німецькою армією, у новому уряді України зберігалася посада міністра з єврейських справ; 10 квітня 1918 р. ним був призначений В.Лацькой, член демократичної єврейської "Фольксспартай". Його призначення схвалили представники всіх трьох єврейських соціалістичних партій, що входили тоді в Єврейську Національну Раду на паритетних основах. Сіоністи пішли з першого засідання Ради і більше там не з'являлися.

Згодом, число членів Ради було подвоєно і тепер вона включала по десять представників від кожної партії. Рада діяла до 18 липня 1918 р., коли гетьман Скоропадський скасував закон про національно-персональну автономію і ліквідував міністерство з єврейських справ.

Члени Єврейської Національної Ради активно прагнули звести "будинки" національної автономії в Україні [10, с.22]. Першим кроком до цієї мети був законопроект про створення єврейських цивільних ("кагальних") рад і вибори їхніх членів, схвалений Центральною Радою 2 грудня 1917 р. Вибори повинні були бути загальними, без розходження статі й інших ознак, прямими, таємними, пропорційними. Право обирати було надано кожному єврею, що досяг двадцятилітнього віку. За переписом 1897 р. на території України діяли 492 єврейські громади. До моменту виборів їхня чисельність повинна була вирости до 600, але звіти про проведення виборчої кампанії були отримані тільки з 250 місць. До червня 1918 р. були затверджені результати виборів у 194 громадах.

Політичну атмосферу в Україні під час прийняття закону про вибори досить красномовно характеризує те, що його проект був поданий на розгляд парламентові на українській і єврейській мовах. Після прийняття, закон також був опублікований на цих двох мовах. Вартість на надрукованих тоді ж національних сторубльових асигнаціях, з ініціативи єврейського міністерства, була зазначена як на українській, російській, польській мовах, так і на їдиш.

Реалізація закону про автономії в частині створення системи утворення нашттовхнулася на розбіжності між єврейськими партіями. Бундівці, яких була більшість, вважали, що автономія поширюється тільки на сферу освіти і культури. Єврейські "Об'єднані соціалісти" прагнули розширити рамки автономії. Сіоністи думали, що автономія може бути лише засобом для створення територіально-державного вогнища в Палестині. З.Жаботинський говорив: "Єврейська діаспора неминуче завершиться "Варфоломійською ніччю". Порядок єврейського народу можливий лише шляхом загальної репатріації в Палестину". (З.Жаботинський звинувачував євреїв також в тому, що вони, засвоюючи культуру "головної" нації, недооцінювали необхідності відродження національної культури).

Найбільш гострі розбіжності виникли між бундівцями і сіоністами з питань про мови. Перші були прихильниками їдиш, другі наполягали на необхідності вивчати іврит. Поки сіоністи бойкотували єврейське міністерство, мовою єврейської освіти в Україні був їдиш. Організація освіти нашттовхнулася на відсутність вчителів, підручників і шкіл. Не було також достатньої правової основи для створення системи освіти і навчальних закладів по підготовці вчителів.

Рівень єврейських казенних училищ був визнаний дуже низьким. Крім того, там, як і в приватних єврейських гімназіях, все навчання велося російською мовою.

Єврейському міністерству вдалося одержати позичку 50 тис. карбованців у міністерстві освіти для Союзу демократичних (їдишистських) вчителів з метою видання підручників. Пізніше було вирішено виділити півмільйона карбованців на придбання друкарні, але через зміну влади цими грошми скористатися не вдалося. Центральна Рада прийняла закон про відкриття Єврейської учительської семінарії. За пропозицією представника єврейського міністерства в Центральній Шкільній Раді, міністерство освіти видало розпорядження про введення для приватних середніх шкіл курсу "євреснавства". До цього курсу входило викладання їдишу або івриту й історії євреїв. Було вирішено також замінити в перших класах приватних єврейських гімназій російську мову єврейською. На жаль, цим прогресивним рішенням не довелося реалізуватися повною мірою.

У Києві був утворений Організаційний комітет для підготовки до з'їзду єврейських громад. До нього ввійшли представники всіх єврейських партій і організацій. Програма з'їзду не передбачала обговорення політичних проблем, вона обмежувалася винятково питаннями общинного життя.

З'їзд зібрався 3 листопада 1918 р. і після виступу сіоніста Брука на його відкритті спалахнула традиційна сутичка між єврейськими партіями. Соціалісти і "Фольксспартай" бурхливо протестували проти сіоністського виступу на івриті, у той час як більшість євреїв України вважали рідною мовою їдиш. Представники Бунда і "Об'єднаних соціалістів" залишили зал засідань. Соціалісти не ввійшли до президії з'їзду, де засідали Ушишкін від сіоністів, Каплан від "Цейре Цион", рабин Алешковський від "Ахдут" і Лацькой від "Фольксспартай". Коли ж головуючий Ушишкін продовжив виступ на івриті, знову вибухнув ґвалт протестів у залі і на трибунах для публіки. Компроміс був досягнутий після визнання рівноправності обох мов на з'їзді [3, с.88].

Цей компроміс на з'їзді був єдиним. Обговорення інших питань супроводжувалося вибухами гніву і ворожнечі протиборчих сторін. Особливо різким була суперечка по двох пунктах програми: у питанні про організаційні форми національної автономії і щодо змісту звертання євреїв України до світового конгресу після закінчення світової війни. Сіоністи, використовуючи свою чисельну перевагу, прагнули прибрати до своїх рук керівництво в єврейській автономії і відстояти власний проект звертання до конгресу.

Сіоністсько-клерикальний блок не погоджувався на поступки іншим групам, взагалі не хотів допустити їх до участі у такому питанні, як вимога рівноправності і національної автономії для євреїв в інших країнах. Ця позиція залишилася незмінною, незважаючи на те, що в даному питанні були солідарні усі фракції з'їзду. Сіоністи навіть відмовилися співробітничати з "Поалей Цион" у питанні про Палестину, незважаючи на сіоністську спрямованість курсу цієї партії.

10 листопада 1918 р. "Цейре Цион" і "Ахдут", використовуючи кількісну перевагу, домоглися прийняття своєї резолюції без обліку виправлень, запропонованих соціалістично-демократичним блоком. У цій резолюції утримувалися наступні вимоги: визнання єврейського народу нацією; прийняття єврейської нації в Лігу Націй як рівноправного члену; міжнародні гарантії для створення єврейського національно-політичного центру в Палестині; забезпечення шляхом міжнародних гарантій і контролю Ліги Націй національної і цивільної рівноправності євреїв у всіх країнах, повної волі релігійного життя, суботнього відпочинку і т.д., національно-персональної автономії в тих країнах, де євреї будуть це вимагати; допущення єврейської делегації на мирну конференцію [11, с.2]. Аналогічна резолюція була прийнята Єврейською національною радою.

Чотири фракції з'їзду заявили, що більшість не рахується з меншістю, відмовилися посилати делегатів на міжнародну конференцію в Париж і брати участь у виборах Національного Секретаріату. До складу делегації на конференцію були обрані Ушишкін, Ахад-Гаам, Крейнін, Грузенберг і рабин Аронсон. У зв'язку з бойкотом опозиції в Секретаріат було обрано 7 чоловік замість 12 [3, с.91]. Можна зрозуміти як прихильників, так і супротивників цієї резолюції. Було досить заманливо і справедливо оголосити століттями розсіяний народ єдиною екстериторіальною єврейською нацією. До слова сказати, ця ідея давала привід антисемітам стверджувати, що євреям не можна надавати цивільної рівноправності, оскільки нащадки Авраама лояльні нібито тільки стосовно свого народу. На ділі євреї різних країн належали до різних культур, говорили різними мовами і навіть сповідували часом різні релігії. Одні євреї вважали себе французами, чехами або поляками Мойсеєва закону, інші не визнавали

іншої культури, крім ідишистської, треті були цілком асимільовані. Разом з тим, їх поєднувала національна самосвідомість і доля гнаних.

Питання про прийняття єврейської нації до Ліги Націй також сприймалося неоднозначно. Багато народів мали досить розгалужену діаспору і, природно, могли претендувати на те ж. Однак це могло створити небезпечні прецеденти, адже кожен екстериторіальний народ повинен був мати право брати участь у керуванні країною проживання і її представництв за кордоном. Навряд чи правомірним вважається представництво таких народів ще і через статус всесвітньої нації. Іншими словами, чи можуть інтереси євреїв, як і інших національностей, представляти одночасно й органи Української держави, і органи всесвітньої єврейської нації? Тут було над чим розмислити.

Вимога міжнародних гарантій для створення єврейського національно-політичного центру в Палестині виглядала тоді нереальною через нечисленність там єврейського населення і перебування основних культурних і політичних центрів євреїв у Європі, де проводили велику частину життя головні ідеологи сіонізму.

Останній пункт резолюції про рівноправність і волю духовного життя був найбільш актуальним для всіх євреїв, незалежно від їх культурної, релігійної, соціальної і партійної приналежності. Однак реалізація цього пункту вимагала зосередження зусилля єврейських організацій саме в країнах проживання.

Наведені факти дозволяють констатувати, що ставлення єврейського населення до української державності було неоднозначним. Важко було знайти компроміс в самій єврейській спільноті, а тим більше підлаштуватися під політику Української Центральної Ради.

Джерела та література

1. Революция 1917 года. Хроника событий. – М.; Л., 1930. – Т. 6.
2. Українець на зеленому клині. – 1917. – 10 грудня.
3. Гольдман С.І. Жидівська національна автономія в Україні 1917–1920. – Мюнхен, 1967.
4. Єврейське населення Півдня України: історія і сучасність. – Запоріжжя, 1992.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1115 с. – Оп. 1. – Спр. 20.
6. Горовский Ф.Я., Хонигсман Я.С., Найман А.Я., Елисаветский С.Я. Евреи Украины (краткий очерк истории). – Ч. II. – К., 1995.
7. Нова рада. – 1917. – 3 серпня.
8. Рафес М.Г. Два года революции на Украине. – М., 1921.
9. Киевская мысль. – 1918. – 24 января.
10. Архив русской революции. – Берлин, 1922. – Т. IV.
11. Одесский листок. – 1918. – 14 ноября.

Summary

This scientific article is devoted to the position of Jewish parties in the history of Ukraine. Their attitudes and also the relation of Ukrainian power are reflected toward them.

В. В. Кузьменко, Т. П. Щербина

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ЄВРЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ (20-ТІ РОКИ XX ст.)

Здобуття Україною незалежності, формування в республіці багатопартійної системи вимагає переосмислення історичного досвіду, зокрема й тієї її сторінки, яка пов'язана з радянським минулим. У перші роки Радянської влади центральне місце в політичній системі займала комуністична партія, яка визначала політику держави, формувала політичну еліту, керувала національно-державним будівництвом. Національна програма була важливою частиною політичної програми більшовиків. Від правильного вирішення національного питання багато в чому залежала побудова соціалізму.

Населення України було багатонаціональним; у 1917 р. національний склад був таким: українці – 76,4%, росіяни – 10,5%, євреї – 7,5%, поляки – 1,3%, німці – 2,6% тощо. Як видно з цих даних, єврейське населення складало значний відсоток. Воно жило переважно на території Київської, Подільської, Волинської, Одеської, Запорізької, Донецької, Катеринославської губернії [1, арк.31]. Значну частину населення складала молодь. Згідно з переписом 1920 р. в Україні чисельність молодих людей віком від 15 до 24 років перевищувала 3 млн чл. Таким чином, від позиції юнацтва багато в чому залежала доля держави, доля соціалізму, доля політичних партій. Через це політичні партії та об'єднання розпочали непримиренну боротьбу за молоде покоління. Більшовикам в молодіжному русі протистояв блок загальноросійських буржуазних та дрібнобуржуазних партій, а також деякі місцеві національні партії, зокрема і єврейські.